

УДК: 330.8; 338

JEL: H 560; J 280; N 010

DOI: 10.31471/2409-0948-2023-2(28)-53-62

Диха Валерій Валерійович

аспірант

Хмельницький національний університет

вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016, Україна

e-mail: dyhavalera@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2398-3692>

Таранюк Олександр Вікторович

аспірант

Хмельницький національний університет

вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016, Україна

e-mail: mrtaranyuk4@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7492-9805>

ЕВОЛЮЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті обґрунтовано, що безпека є найважливішою цінністю суспільного буття людей, необхідною основою якісної життєдіяльності й подальшого розвитку людства. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку питання безпеки набули неабиякої актуальності, адже механізми забезпечення безпеки в глобальному світі на сьогодні не діють. Прописані резолюції, принципи співіснування, дотримання прав і свобод тощо, м'яко кажучи, порушуються. Метою статті є дослідження еволюції становлення системи забезпечення економічної безпеки держави.

Стаття базується на загальнонаукових і спеціальних методах пізнання. У ході дослідження використовувалися методи аналізу та синтезу, принципи формальної логіки, узагальнення, методи індуктивного та дедуктивного аналізу. У процесі дослідження використовувався системний підхід.

У статті досліджено еволюцію становлення системи забезпечення економічної безпеки. З'ясовано, що питання безпеки досліджували мислителі, починаючи з античних часів. Систематизовано трактування питань безпеки філософами, виокремлено основні концепції щодо забезпечення безпеки. Описано етапи еволюційного становлення системи забезпечення безпеки держави та охарактеризовано особливості забезпечення безпеки на кожному із етапів. Обґрунтовано, що певний рівень безпеки обумовлюється економічними, політичними умовами, а також діяльністю відповідних державних органів та організацій, що сприяють формуванню відповідного стану, здійснюють регуляторні функції. Зазначено, що понятійно-категоріальний апарат з питань економічної безпеки, виокремлення та характеристика складових економічної безпеки набули активного розвитку лише у ХХ-му сторіччі. Узагальнення та систематизація напрацювань щодо становлення системи економічної безпеки сприятиме пошуку шляхів її забезпечення в сучасних реаліях.

Ключові слова: безпека, національна безпека, економічна безпека, еволюція.

Dykha Valerii
postgraduate student
Khmelnytskyi National University
Instytuts'ka str. 11, Khmelnytskyi, 29016, Ukraine
e-mail: dyhavalera@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2398-3692>

Taraniuk Oleksandr
postgraduate student
Khmelnytskyi National University
Instytuts'ka str. 11, Khmelnytskyi, 29016, Ukraine
e-mail: mrtaranyuk4@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7492-9805>

EVOLUTION OF THE FORMATION OF THE SYSTEM OF ENSURING ECONOMIC SECURITY

Abstract. The article substantiates that safety is the most important value of people's social existence, a necessary basis for quality life and further development of mankind. At the present stage of civilisational development, safety issues have become of great relevance, since the mechanisms for ensuring safety in the global world are currently inactive. The resolutions, principles of coexistence, respect for rights and freedoms, etc. are violated, to put it mildly. The purpose of the article is to study the evolution of the system of ensuring economic security of the State.

The article is based on general scientific and special methods of cognition. During the research, methods of analysis and synthesis, principles of formal logic, generalization, methods of inductive and deductive analysis were used. A systematic approach was used in the research process.

The article examines the evolution of the system of ensuring economic security. It was found that security issues have been studied by thinkers since ancient times. Philosophers' treatment of security issues has been systematized, and the main concepts of ensuring security have been singled out. The stages of the evolutionary formation of the state security system are described and the features of security at each stage are characterized. It is well-founded that a certain level of security is determined by economic and political conditions, as well as by the activities of relevant state bodies and organizations that contribute to the formation of the relevant state and perform regulatory functions. It is noted that the conceptual and categorical apparatus on issues of economic security, the identification and characteristics of the components of economic security gained active development only in the 20th century. The generalization and systematization of the work on the formation of the economic security system will contribute to the search for ways to ensure it in modern realities.

Keywords: security, national security, economic security, evolution.

Постановка проблеми. Безпека є найважливішою цінністю суспільного буття людей, необхідною основою якісної життєдіяльності й подальшого розвитку людства.

На сучасному етапі цивілізаційного розвитку питання безпеки набули неабиякої актуальності. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України 24.02.2022 р. актуалізувало загрози національній безпеці, які і до того реалізовувалися з боку росії у різних формах та проявах. 7.10.2023 р. розгорівся в активну фазу тривалий ізраїльсько-палестинський конфлікт. Усі країни у різній мірі долучені до протистоянь, військових дій через поставки зброї; гуманітарно-соціальних місій через надання прихистку, допомоги біженцям та мешканцям, які й надалі проживають на територіях з різними рівнями загроз

для життя та здоров'я; або щонайменше країни відчують вторинні наслідки економічного, соціального характеру, екологічні наслідки шкідливих впливів на довкілля, нераціонального використання ресурсів тощо. Наслідки прояву значної частини викликів і загроз безпеці не мають кордонів. По суті, йде третя світова війна, яка може призвести до катастрофічних наслідків на планеті Земля. Тому актуальним є заглиблення в питання еволюції становлення системи економічної безпеки, що сприятиме пошуку шляхів її забезпечення в сучасних реаліях.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. У науковій літературі є різні тлумачення поняття «безпека», проте традиційно прийнято виділяти три її категорії: безпека особистості/індивіда, безпека суспільства та безпека держави. Питання безпеки трактували мислителі, починаючи з античних часів. Аналіз поглядів філософів [1] дає підстави стверджувати, що суспільний договір, поява держави як інституції з функціями організуючого та регулюючого впливу на життєдіяльність людей та суспільні відносини обумовлювалася потребою в безпеці людей. Необхідність підтримки стабільності та гарантій безпеки у суспільстві обумовило введення поняття «національна безпека» після закінчення Першої світової війни в рамках створення першої міжнародної та міждержавної організації «Ліга Націй». У 1919-1920 рр. на Паризькій мирній конференції було поставлене завдання щодо розвитку співробітництва та досягнення миру і безпеки між народами. Дослідженню питань безпеки та управління нею, обґрунтуванню складових безпеки, з'ясуванню загроз та вагомості їх впливу на безпеку присвячено чимало публікацій зарубіжних та вітчизняних дослідників. Зокрема, серед наукових праць, які сприяли розвитку понятійно-категоріального апарату щодо сутності безпеки та основ її забезпечення є дослідження А. Уолферса, у якому запропоновано в середині минулого сторіччя визначення безпеки, яка «в об'єктивному контексті передбачає відсутність загроз набутих цінностям, у суб'єктивному – відсутність страху стосовно того, що цим цінностям буде заподіяна шкода» [2, с. 148]. Варто виокремити низку наукових публікацій, у яких обґрунтовано питання глобальної та національної безпеки, складові національної безпеки та проблеми її забезпечення. Зокрема, питанню безпеки у глобальному вимірі присвячено дослідження [3]. А. Качинський [4] визначає безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави, а також довкілля в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх та зовнішніх загроз. У контексті трактування безпеки варто виокремити думку Я. Жаліло [5], який уточнює, що «стан захищеності» передбачає відсутність системоруйнівних загроз, які не можуть бути органічно подолані в рамках механізмів, іманентних даній соціально-економічній системі. Г. Дарнопих досліджує складові елементи системи національної економічної безпеки [6]; методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку національної безпеки висвітлено у праці [7]. Проблеми світоцивілізаційної безпеки під призою війни в Україні та роль України у системі міжнародної безпеки висвітлено у публікаціях [8]. В. Ліпкан у публікації [9] приділяє увагу висвітленню питань наукового напрямку безпекотворення, відзначаючи, що воно є основою ідеї безпеки, а безпека людини, суспільства, держави, навколишнього середовища у своїй органічній єдності є цілісною вартістю ідеї безпеки, основою сучасних безпекотворчих процесів. Автор трактує безпекознавство як своєрідну матрицю наук і наукових напрямів про безпеку, суспільну міждисциплінарну науку, в якій досліджуються загальні та специфічні закономірності організації та функціонування систем безпеки різного класу, розробляються на підставі їхнього пізнання загальні теоретичні положення, що спрямовані на підвищення ефективності їх функціонування. В економічній енциклопедії [10, с. 537] національна безпека трактується як «сукупність зв'язків і відносин, що характеризують такий стан особи, соціальної групи, суспільства, держави, народу, коли гарантується їх стійке стабільне існування, реалізація життєвих потреб, здатність до саморозвитку і прогресу, ефективного протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам». У Законі України «Про національну безпеку України» [11], який ухвалено 21 червня 2018 р. на зміну попередньому, який втратив чинність у день прийняття діючого на

сьогодні уже із змінами та доповненнями, прописано основи національної безпеки України. У Законі [11] національну безпеку України визначено як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз». Широкий спектр питань щодо сутності, стану та проблем забезпечення економічної безпеки як ключової складової національної безпеки висвітлено у працях Б. Губського [12], М. Дихи [13], В. Мунтіяна [14], А. Сухорукова, С. Мошенського, О. Петрука [15], О. Шнипка [16] та ін. Питання моделювання економічної безпеки на макро-, мезо-, макрорівнях описано у праці [17]. Вагомими науковими доробками є ґрунтовні дослідження щодо висвітлення складових економічної безпеки. Зокрема, проблеми забезпечення фінансової безпеки знайшли відображення у працях О. Барановського [18], М. Єрмошенка [19]. Питання загроз енергетичній безпеці України й іншим країнам через залежність від російського газу, недостатню диверсифікованість джерел постачання енергоресурсів обґрунтовано у публікаціях [20; 21], які стали явними для країн цивілізованого світу, зокрема Німеччини, лише з початком повномасштабного вторгнення росії на територію України. Широкий спектр питань щодо забезпечення соціальної безпеки знайшли відображення у публікаціях [22; 23]. Значимість освітньо-наукового чинника, окремі недоліки у реалізації освітньо-наукового потенціалу та шляхи їх подолання для забезпечення соціальної безпеки знайшли відображення у публікації [24].

Потреба в безпеці належить до базових, першочергових потреб людини, соціальних спільнот. На відміну від багатьох інших потреб, потребу у безпеці неможливо повністю задовольнити, оскільки загрози безпеці існують постійно. Тому дослідження щодо становлення та розвитку теоретико-методологічних основ економічної безпеки у системі національної безпеки сприятиме формуванню дієвих механізмів щодо її забезпечення.

Мета статті – дослідити еволюцію становлення системи забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші системні роздуми стосовно безпеки зустрічаються в працях Платона: «безпека – це відвернення шкоди», відсутність небезпеки для людини. В свою чергу Арістотель переконував, що суть безпеки полягає у в самозбереженні: «...безпека визначається як природна властивість людини, природа наділила кожну істоту почуттям любові до себе...», тому й на сьогодні з точки зору філософії чи психоповедінкових особливостей людини можна вести мову про інстинкти самозбереження. На думку Демокріта безпека є можливістю людини пристосуватися до умов проживання. При цьому цей представник античних часів стверджував, що потреба в підвищенні захищеності кожної особистості обумовлює виникнення суспільства. Відзначаємо доробок німецького філософа Г. Гегеля у трактуванні філософських основ безпеки індивіда, держави та власності. У роботі «Філософія права» Г. Гегель вводить одне з базових положень теорії безпеки – «загроза суспільній безпеці», а також відзначає головну роль держави в забезпеченні безпеки. Саме державі Г. Гегель відводить інтегральну функцію забезпечення безпеки індивіда, суспільства та держави. Відмова від цієї функції призводить до деградації всіх суспільних відносин, деструкції соціального устрою, що породжує спектр викликів та загроз для безпечного розвитку особи, соціальних груп і, власне, держави. Представники Нового часу (Б. Спіноза, Ж.Ж. Руссо, Т. Гоббс, Дж. Локк) у розуміння поняття «безпека» вкладали забезпечення безпечних умов життя особистості, її розвитку та самозбереження. Зокрема, Б. Спіноза головною метою «громадянського суспільства» вважав «мир та безпеку життя». Ж.Ж. Руссо однією із основних функцій держави називав «турботу про самозбереження». Т. Гоббс відзначав, що у природньому стані співіснування відбувається війна всіх проти всіх, яка породжує в людині страх перед загрозами власній безпеці. Такі загрози спонукають/змушують людину до об'єднання, до створення можливостей колективного захисту, передаючи державі для цього свої природні права. Дж. Локк стверджував, що «захист життя людини, її свободи та власного майна» є беззаперечним правом людини. Разом з тим, філософ

завзначив, що у природному стані такі права не завжди гарантовані, адже інші люди не завжди поважають права, свободи та прагнення окремих індивідуумів. [1] Тому, для гарантування особистої безпеки, подолання загроз безпеці, люди створили державу.

Ідеалістичний контекст має проєкт «вічного миру» І. Канта, згідно якого модель міжнародних відносин і міжнародної безпеки має ґрунтуватися на дотриманні норм міжнародного договору та на діяльності особливої міжнародної організації – федерації суверенних, незалежних і рівноправних держав. Основними нормами міжнародних відносин згідно проєкта «вічного миру» І. Канта є невтручання у політичний устрій і управління інших держав; республіканський тип устрою держав – членів міжнародного договору; неможливість використання державного боргу держави для цілей зовнішньої політики; повне виключення потенційних війн, які унеможлиблюються, на думку І. Канта, мирними договорами між державами та ін. [1]

Зазначаємо, що еволюційно сформувалися дві основні концепції щодо забезпечення безпеки: 1) концепція Т. Гоббса; 2) концепція І. Канта. Філософи обґрунтовували концепції безпеки під призмою «природного стану» людини, що означає війну всіх проти всіх. Задля припинення війни автори вбачали необхідність встановлення безпечного стану, який умовно можна позначити як «громадянський». Проте, способи та інструменти забезпечення безпеки різняться. Т. Гоббс обґрунтовував, що держава або суверен є інструментом створення такого громадянського стану, у якому може забезпечуватися безпека кожного індивіда. Згідно концепції безпеки Т. Гоббса людина/людська спільнота має відмовитися від свого «права на все» та делегувати частину власних повноважень державі, яка і виступає представником людини (спільноти) та гарантує людині (спільноті) захист від свавілля за допомогою апарату державного примусу. Страх перед загрозами особистій безпеці, необхідність пошуку способів та засобів захисту обумовив доцільність колективного захисту від загроз, передумови формування держави. І. Кант, навпаки, обґрунтовував соціальний підхід до забезпечення безпеки, вважаючи, що інструментом забезпечення безпеки можуть бути лише внутрішні (моральні) зобов'язання індивідів. Тобто людина як соціальна істота повинна жити в суспільстві/спільноті на основі спільно вироблених умов/правил життя для вільного співіснування один із одним. У той же час, І. Кант висував тезу необхідності створення колективних систем безпеки, формою реалізації якої по суті можна вважати і державу. [1]

Термін «безпека» як спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки, почав використовуватися з 1190 р.. У XVII-XVIII ст., коли практично в усіх країнах утверджувалася точка зору, що головною функцією держави є забезпечення безпеки, термін «безпека» трактувався як стан, ситуація спокою, яка виникає в результаті відсутності реальної небезпеки. Певний рівень (стан) безпеки обумовлюється економічними, політичними умовами, а також діяльністю відповідних державних органів та організацій, що сприяють формуванню такої ситуації/стану, здійснюють регуляторні функції.

Кризові явища у світовій і в національних економіках посилювали увагу до питань економічної безпеки держав та її складових. Зокрема, в процесі пошуку кардинальних рішень, здатних вивести американську економіку з глибокої економічної кризи 1929-1933 рр., президентом США Ф. Рузвельтом вперше було застосовано поняття «економічна безпека». В кінці XX ст. поняття «економічна безпека» зайняло особливе місце в низці загальносистемних категорій, що характеризують стан суспільства і держави. Каталізатором підвищення інтересу до вивчення економічної безпеки послужили глобалізація та інтернаціоналізація світового господарства. На 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН (1985 р.) була прийнята резолюція «Міжнародна економічна безпека», в якій відзначалась необхідність сприяння забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку і прогресу кожної країни.

Етапи еволюційного становлення системи забезпечення безпеки держави представимо у таблиці 1.

Еволюція становлення системи забезпечення економічної безпеки держави

Етап	Характеристика безпеки	Коротка характеристика етапу
1-й етап: VI тис. до нашої ери – VIII ст. нашої ери	Безпека – захист територій від потенційних загарбників	Відбувався розвиток господарств окремих територій, які ставали об'єктами посягань кочових народів. Останні у боротьбі за кращі землі здійснювали військові походи. Постійна боротьба із загарбниками не дозволяла стабілізувати економічний розвиток територій, забезпечити задоволення потреб у їжі, одязі, військових знаряддях та предметах праці, що обумовлювало у родових племен необхідність об'єднання з метою захисту територій від нападників.
2-й етап: IX – перша половина XIII ст.	Безпека – здатність до самозахисту розділених територій у межах держави	Внаслідок надмірної децентралізації територіального управління виникали диспропорції у рівнях безпечності функціонування та економічного розвитку князівств Київської Русі. Кожне князівство визначало свої підходи щодо забезпечення безпеки, без погодження їх з іншими князівствами, що не дозволяло сформувати цілісну систему захищеності держави. Прагнення окремих територій до автономії та нездатність побудувати досконалу систему їх захисту створило завойовникам у посяганні на князівства Київської Русі.
3-й етап: друга половина XIII –XVIII ст.	Безпека – намагання спільно протистояти зовнішнім негативним впливам на розвиток окремих територій заради національної безпеки	Українські землі перебували під владою різних країн, методи та засоби забезпечення економічної безпеки в яких залежали від політики держави, яка панувала на той час, і була спрямована на підпорядкування української економіки колоніальним інтересам. Внаслідок цього сформувалися особливості розвитку цих земель: використання земель України як важливого аграрно- сировинного додатку до пануючих імперій; нераціональне використання економічного потенціалу територій України; нав'язування порядку ведення господарства, побуту та традицій інших народів; неврахування бажань українців як нації та перешкоджання їх культурному, духовному та національному розвитку.
4-й етап: поч. XIX ст. – 40-і рр. XX ст.	Становлення економічного потенціалу територій та відродження цілісності українських земель як передумови забезпечення економічної безпеки держави	Відбувалося нарощення економічного потенціалу територій України. Проте, незважаючи на позитивні зрушення в індустріальному розвитку окремих галузей промисловості, українські землі залишились основними постачальниками сировини у розвинуті країни, що негативно позначалося на рівні економічної безпеки держави. Крім того, на західній частині територій України, які перебували під владою різних держав, продовжували посилюватись відмінності в особливостях економічного, соціального, культурного та релігійного розвитку східної частини територій України.
5-й етап: 1944 – 1991 рр. XX ст.	Безпека – основа політики уряду СРСР, спрямованої на захист від впливу зовнішніх негативних чинників	Нераціональність та незбалансованість розвитку Союзу та республік у його складі. СРСР розпався на вершині своєї військової могутності, яку було досягнуто в збиток економічній, екологічній, соціальній та політичній безпеці. Україна була повністю інтегрована в системі народногосподарського комплексу СРСР та в системі його безпекового простору.
6-й етап: 1991 р. – по теперішній час	Безпека є важливою передумовою стабільного розвитку України як незалежної держави	Формування самостійних засад функціонування держави. Становлення організаційно-правових засад щодо забезпечення національної безпеки, у т.ч. економічної безпеки України.

Зазначаємо, що лише у ХХ-му ст. науковці почали розвивати понятійно-категоріальний апарат з питань безпеки, виділяючи економічну безпеку у системі забезпечення безпеки на різних рівнях (держави, суб'єкта господарювання) та складові економічної безпеки.

На сьогоднішній день проблеми економічної безпеки перебувають в центрі уваги зарубіжних і вітчизняних науковців.

Досягнення певного рівня розробок і результатів дослідження проблем економічної безпеки сприяло розширенню горизонтів наукового пізнання, систематизації знань у даній сфері, напрацюванню теоретико-методологічних основ та підґрунтя для забезпечення економічної безпеки в сучасних реаліях.

У методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України «економічну безпеку» визначено як «стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання» [25].

На сьогодні є численні класифікаційні підходи до трактування поняття «економічна безпека». Також науковці виокремлюють різні складові економічної безпеки, зокрема, фінансову, енергетичну, демографічну, зовнішньоекономічну, соціальну, продовольчу та ін.

Висновки. Осмислення питань безпеки, напрацювання теоретико-методологічних основ щодо її забезпечення ведеться з давніх часів. Системні роздуми стосовно безпеки зустрічаються в працях Платона, Арістотеля, Демокріта. Філософське трактування безпеки особистості, держави та власності, важливу роль держави у забезпеченні безпеки на різних рівнях описано у роботі Г. Гегеля. Значний доробок в осмислення питань безпеки, її забезпечення для розвитку людини, суспільних груп та держави внесли представники Нового часу: Б. Спіноза, Ж.Ж. Руссо, Т. Гоббс, Дж. Локк. Проєкт «вічного миру» І. Канта можна охарактеризувати як ідеалістичний підхід до забезпечення безпечного співіснування держав у світовому співтоваристві. Прописані ще І. Кантом основи міжнародних взаємовідносин актуалізовано сприймаються сьогодні, оскільки норми міжнародного права, договори, укладені під егідою міжнародних інституцій не виконуються. На жаль, механізми забезпечення безпеки глобального світу на сьогодні не діють. Прописані резолюції, принципи співіснування, дотримання прав і свобод тощо м'яко кажучи порушуються. Спостерігаємо безсилість міжнародних інституцій. Висловлення занепокоєння та стурбованості через погіршення безпеки в усьому глобальному світі аж ніяк не здатне реально вплинути на деескалацію безпекових проблем і тим більше їх ефективне вирішення, забезпечення безпеки людей, соціальних груп, держав.

У результаті дослідження виокремлено дві основні концепції щодо забезпечення безпеки. Згідно концепції Т. Гоббса людина, делегувавши частину власних повноважень державі, отримає від неї захист, тобто безпеку. І. Кант, не заперечуючи необхідність створення колективних систем безпеки, формою реалізації якої можна вважати і державу, інструментом забезпечення безпеки вважав внутрішні (моральні) зобов'язання людей.

Описано етапи еволюційного становлення системи забезпечення безпеки держави та охарактеризовано особливості забезпечення безпеки на кожному із етапів. Обґрунтовано, що певний рівень безпеки обумовлюється економічними, політичними умовами, а також діяльністю відповідних державних органів та організацій, що сприяють формуванню відповідного стану, здійснюють регуляторні функції.

Зазначено, що понятійно-категоріальний апарат з питань економічної безпеки набув активного розвитку лише у ХХ-му сторіччі. Розгляд підходів до трактування поняття «економічна безпека» науковцями та характеристика складових економічної безпеки буде предметом окремого подальшого дослідження.

Література

1. Філософія. 50 видатних творів. Т. Балтер-Боудон; пер. з англ. Н. Лаврська. 2021. 496 с. URL: <https://bukva.ua/ua/catalog/browse/239/1/766699>
2. Wolfers A. Diskort and Collaboration, Essays on International Politics. *Baltimore: Johns Hopkins University Press*. 1962. 150 p.
3. Глобалізація та безпека розвитку: монографія; ред. О.Г. Білорус. К.: КНЕУ. 2001. 733 с.
4. Качинський А.Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи: монографія. К.: ПНБ, 2003. 472 с.
5. Жаліло Я.А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку. *Стратегічна панорама*. 2004. № 3. С. 97-104.
6. Дарнопих Г.Ю. Елементи системи національної економічної безпеки. *Економічна безпека: проблеми і стратегія забезпечення в Україні: зб. наук. праць*. Харків: ХІБМ, 1998. С. 9-17.
7. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навчальний посібник; за заг. ред. П.В. Мельника, Н.Р. Нижник. Ірпінь, 2000. 304 с.
8. Dykha Mariia, Karpenko Vitalii, Dykha Valerii. World civilization security and development under the prism of the war in Ukraine. *Sustainable Development: Modern Theories and Best Practices: Materials of the Monthly International Scientific and Practical Conference (April 28-29, 2023)*. Tallinn: Teadmus OÜ. 2023. P. 154-162. URL: https://api.teadmus.org/storage/published_books/monthly_thesis_book_04_2023/book.pdf ; <https://elar.khmnmu.edu.ua/handle/123456789/14203>
9. Ліпкан В.А. Безпекознавство: навчальний посібник. К.: Європейський університет, 2003. 208 с.
10. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.2; під заг. ред. С.В. Мочерного. К.: Видавничий центр «Академія», 2001. 848 с.
11. Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII (із внесеними змінами і доповненнями); чинна редакція від 24 лютого 2023 р. № 2952-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T182469?an=1>
12. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення. К.: ДП «Укрархбудінфор», 2001. 122 с.
13. Диха М.В. Економічна безпека країни: сутність та складові. *Нова траєкторія розвитку національної економіки: мікро-, макро- та прикладні аспекти: монографія*; під ред. О.В. Покатаєвої, М.В. Болдуєва, Г.Ю. Кучерової. Запоріжжя: КПУ. 2017. С. 284-298. URL: <https://elar.khmnmu.edu.ua/handle/123456789/7635>
14. Мунтіян В.І. Економічна безпека України: монографія. К.: Вид-во: КВІШ, 1999. 462 с.
15. Сухоруков А.І., Мошенський С.З., Петрук О.М. Національна економічна безпека. Житомир: Рута, 2010. 384 с.
16. Шнипко О.С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект: монографія. К.: Генеза, 2006. 288 с.
17. Моделирование економічної безпеки: держава, регіон, підприємство; за ред. В.М. Гейця. Х.: ВД «Інжек», 2006. 240 с.
18. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. К.: КНТЕУ, 2004. 759 с.
19. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. К.: КНТЕУ, 2001. 309 с.
20. Диха М.В., Диха В.В. Енергетична безпека України у контексті загроз запуску «Північний потік-2» *Інструменти регулювання національної економіки та національної безпеки в умовах сучасних глобальних викликів: зб. наук. праць за матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (5 листопада 2021 р.)*. Хмельницький: ХНУ. 2021. С. 60-63. URL: <https://elar.khmnmu.edu.ua/handle/123456789/10862>

21. Dykha Mariia, Dykha Valerii. Bezpieczeństwo energetyczne Ukrainy pod pryzmatem wojny. Prace naukowe. Pedagogika, zarządzanie, psychologia i inżynieria zarządzania wobec wyzwań współczesności Relacje i interdyscyplinarność wyzwaniem współczesności. WSZiP. Poland: Wałbrzych. 2023. T. 53 (1). P. 71-84. URL: https://pracenaukowe.wwszip.pl/prace/PN_53.pdf

22. Соціальна безпека: теорія та українська практика: монографія; за ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогової. Київ: КНЕУ, 2006. 292 с.

23. Диха М.В. Соціальна сфера України в контексті забезпечення соціальної безпеки. *Сучасні питання економіки і права: зб. наук. праць. Серія економічні науки*. К.: КиМУ, 2020. Випуск 1(11). С. 119-128. URL: <https://kymu.edu.ua/arkhiv-zbirnykiv-naukovykh-prats-suchasni-pytannya-ekonomiky-i-prava-2011-2018-rr/>

24. Куценко В.І., Гаращук О.В., Кінаш І.П. Освітньо-науковий чинник формування креативної економіки та соціальної безпеки (шляхи забезпечення). *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2022. № 11. С. 70-77.

25. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

References

1. *Filosofia*. 50 vydatnykh tvoriv. T. Balter-Boudon; per. z anhl. N. Lavrska. 2021. 496 s. URL: <https://bukva.ua/ua/catalog/browse/239/1/766699>

2. Wolfers A. Diskort and Collaboration, Essays on International Politics. *Baltimore: Johns Hopkins University Press*. 1962. 150 p.

3. Hlobalizatsiia ta bezpeka rozvytku: monohrafiia; red. O.H. Bilorus. K.: KNEU. 2001. 733 s.

4. Kachynskiy A.B. Bezpeka, zahrozy i ryzyk: naukovy kontseptsii ta matematychni metody: monohrafiia. K.: IPNB. 2003. 472 s.

5. Zhalilo Ya.A. Do formuvannia katehorialnoho aparatu nauky pro ekonomichnu bezpeku. *Stratehichna panorama*. № 3. 2004. S. 97-104.

6. Darnopykh H.Iu. Elementy systemy natsionalnoi ekonomichnoi bezpeky. *Ekonomichna bezpeka: problemy i stratehiia zabezpechennia v Ukraini: zb. nauk. prats*. Kharkiv: KhIBM. 1998. S. 9-17.

7. Natsionalna bezpeka Ukrainy (metodolohichni aspekty, stan i tendentsii rozvytku): navchalnyi posibnyk; za zah. red. P.V. Melnyka, N.R. Nyzhnyk. Irpin, 2000. 304 s.

8. Dykha Mariia, Karpenko Vitalii, Dykha Valerii. World civilization security and development under the prism of the war in Ukraine. *Sustainable Development: Modern Theories and Best Practices: Materials of the Monthly International Scientific and Practical Conference (April 28-29, 2023)*. Tallinn: Teadmus OÜ. 2023. P. 154-162. URL: https://api.teadmus.org/storage/published_books/monthly_thesis_book_04_2023/book.pdf ; <https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/14203>

9. Lipkan V.A. Bezpekoznavstvo: navchalnyi posibnyk. K.: Yevropeiskiy universytet, 2003. 208 s.

10. *Ekonomichna entsyklopediia: u trokh tomakh*. T.2; pid zah. red. S.V. Mochernoho. K.: Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 2001. 848 s.

11. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. № 2469-VIII (iz vnesenymy zminamy i dopovnenniamy); chynna redaktsiia vid 24 liutoho 2023 r. № 2952-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T182469?an=1>

12. Hubskey B.V. Ekonomichna bezpeka Ukrainy: metodolohiia vymiru, stan i stratehiia zabezpechennia. K.: DP «Ukrarkhbudinfor», 2001. 122 s.

13. Dykha M.V. Ekonomichna bezpeka krainy: sutnist ta skladovi. Nova traiektoriia rozvytku natsionalnoi ekonomiky: mikro-, makro- ta prykladni aspekty: monohrafiia; pid red.

O.V. Pokataievoi, M.V. Bolduieva, H.Iu. Kucherovoi. Zaporizhzhia: KPU. 2017. S. 284-298. URL: <https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/7635>

14. Muntiiian V.I. Ekonomichna bezpeka Ukrainy: monohrafiia. K.: Vyd-vo: KVSh, 1999. 462 s.

15. Sukhorukov A.I., Moshenskyi S.Z., Petruk O.M. Natsionalna ekonomichna bezpeka. Zhytomyr: Ruta, 2010. 384 s.

16. Shnytko O.S. Ekonomichna bezpeka ierarhichnykh bahatorivnykh system: rehionalnyi aspekt: monohrafiia. K.: Heneza, 2006. 288 s.

17. Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo; za red. V.M. Heitsia. Kh.: VD «Inzhek», 2006. 240 s.

18. Baranovskyi O.I. Finansova bezpeka v Ukraini (metodolohiia otsinky ta mekhanizmy zabezpechennia): monohrafiia. K.: KNTEU, 2004. 759 s.

19. Yermoshenko M.M. (2001). Finansova bezpeka derzhavy: natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia zabezpechennia. K.: KNTEU, 309 s.

20. Dykha M.V., Dykha V.V. Enerhetychna bezpeka Ukrainy u konteksti zahroz zapusku «Pivnichnyi potik-2» Instrumenty rehuliuвання natsionalnoi ekonomiky ta natsionalnoi bezpeky v umovakh suchasnykh hlobalnykh vyklykiv: zb. nauk. prats za mater. VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (5 lystopada 2021 r.). Khmelnytskyi: KhNU. 2021. S. 60-63. URL: <https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/10862>

21. Dykha Mariia, Dykha Valerii. Bezpieczeństwo energetyczne Ukrainy pod pryzmatem wojny. Prace naukowe. Pedagogika, zarządzanie, psychologia i inżynieria zarządzania wobec wyzwań współczesności Relacje i interdyscyplinarność wyzwaniem współczesności. WSZiP. Poland: Wałbrzych. 2023. T. 53 (1). P. 71-84. URL: https://pracenaukowe.wwszip.pl/prace/PN_53.pdf

22. Sotsialna bezpeka: teoriia ta ukraïnska praktyka: monohrafiia; za red. I.F. Hnybidenka, A.M. Kolota, V.V. Rohovoi. Kyiv: KNEU, 2006. 292 s.

23. Dykha M.V. Sotsialna sfera Ukrainy v konteksti zabezpechennia sotsialnoi bezpeky. Suchasni pytannia ekonomiky i prava: zb. nauk. prats. Serii ekonomichni nauky. K.: KyMU, Vypusk 1(11). 2020. S. 119-128. URL: <https://kymu.edu.ua/arkhiv-zbirnykiv-naukovykh-prats-suchasni-pytannya-ekonomiky-i-prava-2011-2018-rr/>

24. Kutsenko V.I., Harashchuk O.V., Kinash I.P. Osvitno-naukovyi chynnyk formuvannia kreatyvnoi ekonomiky ta sotsialnoi bezpeky (shliakhy zabezpechennia). Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyy rozvytok. 2022. № 11. S. 70-77.

25. Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 29 zhovtnia 2013 r. № 1277. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm